INGLIZ, O`ZBEK VA RUS TILLARIDA RAVISHDOSH VA UNING SINKRETLASHUVI
ДЕЕПРИЧАСТИЕ И СИНКРЕТИЗМ В АНГЛИЙСКОЙ, УЗБЕКСКОЙ И РУССКИХ ЯЗЫКАХ
GERUND AND SYNCRETISM IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES

Zarnigor Sirojova Nasriddinovna
Buxoro davlat universiteti Tarjimashunoslik va lingvodidaktika kafedrasi o`qituvchisi
sirojova@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7722553

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz, rus va o`zbek tillarida morfologik qatlamdagi ravishdoshning o`ziga xos xususiyatlari, vazifasi, shakli va uning sinkretizm hodisasiga uchrashi, shuningdek, paydo bo`lish tarixi yoritiladi.

Аннотация. В данной статье описаны уникальные характеристики, функция, форма наречия в морфологическом слое в английском, русском и узбекском языках, его встречаемость в синкретизме, а также история его появления.

Annotation. This article describes the unique characteristics, function, form of the adverb in the morphological layer in English, Russian and Uzbek languages, and its occurrence in syncretism, as well as the history of its appearance.

**Kalit so`zlar:** ravishdosh, morfologik sath, sifatdosh, harakat nomi, fe`l, fe`l shakllari, gibrid sinkretik hodisa, kategoriya, sinkretizm.

Kirish. O`zbek tilshunosligida hanuzgacha munozaralarga sabab bo`ladigan gap bo`laklaridan bir bu ravishdoshdir. O`zbek, rus, ingliz tilshunoslari ushbu kategoriya haqida juda ko`p fikr yuritishgan va tilning umumiy va xususiy jihatlari asosida o`z tasniflarini berishgan. O`zbek tilida ravishdoshni ayrim olimlar fe`lning ravishga xoslangan shakli deb izohlashsa, boshqalar uni harakatning belgisini ifodalovchi kategoriya deb ta`riflashadi. Biz esa unga fe`l asosida yasalgan harakatning belgisini ifodalovchi sinkretik tuzilma deb hisoblaymiz.

Sinkretizm hodisasini rus va ingliz tilshunoslari ikki va undan ortiq grammatik birliklarni birlashtiruvchi, neytrallashtiruvchi, ba`zan esa bir birini taqozo etuvchi hodisa deb tasniflashadi. Shunga asoslanib biz ravishdoshni sinkretik hodisaning bir ko`rinishi deb anglaymiz. Zero, fe`lning shaklini va ravishning xususiyatlarini o`zida birlashtiribgina qolmay, ravishdosh balki sintaksisda hol vazifasini ham bajaradi.

- Oyim ishdan qayt**guncha** uylarni yig`ishtirib qo`ydik

Ma`lumki, ravishdoshni ifodalovchi bir qancha qo`shimchalar bo`lib, ular yordamida ushbu grammatik hodisa aniqlab olinadi: -ay, -b/ib harakatning vaqtini, holatini va sababini; -gach, -kach, -qach (-guncha, -kuncha, -quncha) harakat va holatning vaqtini; -gani, -kani, -qani harakat va holatning maqsadini anglatadi. Quyidagi misollarda ularni ko`rib chiqamiz:

- Moskvich jo`nab ket**gach**, ko`p narsalarni aytolmay qolganim o`zimga nash`a qildi.
- Tong ot**guncha** yetib olish kerak
- Maoshini sana**b**-sanam**ay** qo`limga tutqazdi.

Rus tilidagi ravishdosh har doim qiyin grammatik hodisa bo'lib kelgan. Ushbu grammatik hodisaning murakkabligi va ko'p qirraliligi haqida ko'plab tilshunoslar yozgan. Jumladan, kesimning morfologik holatini D. N. Ovsyaniko-Kulikovskiy, A. M. Peshkovskiy, A. A. Shaxmatov, V. V. Vinogradov , L. V. Shcherba, asarlarida uchratish mumkin. M. V. Panova, E. V. Krasilnikova , P. A. Lekant, N. M. Shanskiy, A. N. Tixonov , V. V. Babaitseva, L. D. Chesnokova.

Ravishdosh atamasining 17-asrdan boshlab M.Smotrytskiy tomonidan kiritilganiga va hozirga qadar faol o‘rganilayotganiga qaramay, tilshunoslar olimlar orasida ravishdoshning hodisa sifatidagi yagona ta’rifi, shuningdek, uning morfologik ta’rifi haligacha mavjud emas. Ravishdoshning fe`l va ravish xususiyatlarni qamrab olganligiga asoslanib, rus olimlari uchta asosiy nuqtai nazarni ilgari surishadi. Demak, V. V. Babaitseva va L. D. Chesnokova fe’l va ravish bilan bir qatorda ravisdoshni ham mustaqil so`z turkumi sifatida ajratib ko‘rsatadi; ravishdosh kesim gapning gibrid sinkretik qismi sifatida A. M. Peshkovskiy, V. V. Vinogradov tomonidan ko'rib chiqiladi; va L. A. Bulaxovskiy, A. A. Shaxmatov, L. V. Shcherba esa ravishdoshni fe`lning yki ravishning xususiyatlarini ifodalashiga qarab ularning o`ziga xos bir qismi deb fikr yuritadilar. Keling, ushbu nuqtai nazarlarning har birini ko'rib chiqaylik.

a) ravishdosh fe`l bilan birga mustaqil so`z turkumidir

A.N.Tixonov ravishdoshni mustaqil so`z turkumi sifatida ifodalanishini uning taksis xususiyatlari belgilaydi va bo‘lakning fe’l va ravish xususiyatlari “fe`lning nazorati va ravishning kuchli ta`siri ostida shakllanadi deb hisoblaydi. Bu bizga ularni alohida so'z turkumi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, garchi ularning mustaqilligi juda nisbiydir.Shuni ta'kidlash kerakki, bu yondashuvda aniq dalil yo'q. Bir nechta darsliklarda ravishdoshning mustaqilligi quyidagicha ta`riflangan: “Bu gapning muhim o‘zgarmas bo‘lagi bo‘lib, harakatni boshqa harakat belgisi sifatida bildiradi va o‘zgarmasligi va ma’no jihatdan bog‘liqligi tufayli fe'l-kesim va ot kesimni ifodalaydi.”

b) ravishdosh gapning sinkretik bo`lagidir

Ravishdoshlarni o'rganib, ulardagi fe'l va ravishning sintezini hisobga olgan holda, ayrim olimlar ularni nutqning sinkretik qismi deb hisoblashadi. V. V.

Vinogradov ""gibrid ravishli-verbal kategoriya" deb hisoblaydi. A.M. Peshkovskiy kesimni o‘z ma’nosi bilan aralashgan, faqat asosiyso`z turkumlariga mansubligini da’vo qila oladigan kategoriya deb hisoblagan. D. N. Ovsyaniko-Kulikovskiy gap bo`lagining o`zgarmasligini hisobga olib, kesimni ergash gap turkumiga kiritadi. Uning yozishicha, bu "fe'l shakllaridan olingan ravishning bir turi"dir.

Aksariyat tilshunoslar ravishdoshni fe'lning bir shakli sifatida ajratadilar. A.A. Potebnya ularni fe'lning "atributiv shakllari" deb ta'riflagan. L. V. Shcherba unini fe'lning shaxs shakllari bilan taqqoslaydi va hatto ularni bir qatorda ko'rib chiqadi va ularning ravishli taqsimotining umumiyligi, boshqaruvning umumiyligi va harakatning umumiy ma'nosi bilan asoslaydi. E.V.Krasilnikova shakli va nisbatini tahlil qilib, o‘z navbatida fe’l doirasidagi ravishdoshni quyidagicha tavsiflaydi: “Yozma nutq tizimida fe`lga faqat shakl va nisbat kategoriyalari bilan bog‘langan shakllarning morfologik sinflarinigina bog`lab ko‘rsatish mumkin." Bular "shu jumladan, ravishdosh va sifatdoshlar". M.V.Panov ham fe’lning pozitsion tahlilidan foydalanib, ravishdoshingning fe’l shakliga mansubligini aniqlagan. P.A. Lekant ravishdoshni fe'l shakllariga qo`shib, "ravishdosh o'ziga xos ma'noni to'liq namoyon qiladi, o`z shakllarga ega (ya'ni o'zgarmas emas) va o'ziga xos flektiv ko'rsatkichlarga ega” deb hisoblaydi.

Demak, ravishdoshning sinkretik xususiyati tilshunoslarni bu gap bo‘lagining morfologik mansubligi borasida tortishuvlarga olib keldi. Uni o'rganish tarixi davomida turli grammatik xususiyatlarni tahlil qilish asosida (bu yerda leksik ma'no belgilari istisno qilinmaydi), olimlar ravishdoshni kvalifikatsiya qilishning turli xil variantlarini taklif qildilar. Rus tilshunosligida uni fe'l paradigmasiga tegishli degan fikr ham mavjud. Grammatikada ravishdoshning morfologik holati haqida turli xil fikrlar mavjudligiga qaramay, bir narsa shubhasiz ajralib turadi: ravishdosh nisbatan birlashtirilgan grammatik ko'rsatkichlar va semantikaning mavjudligini hisobga olgan holda ko'rib chiqiladigan mustaqil grammatik sinfdir.

Ingliz tilida ravishdosh tuzulmasiga keladigan bo`lsak bu yerda manzara tub dan o`zgaradi, chunki ingliz tilshunoslari va olimlari ularda ravishdosh yo`q deb hisoblashadi. Dunyoda eng keng tarqalgan tillardan biri bo`lgan ingliz tilida chindan ham rus va o`zbek tilida bo`lgan ravishdoshning analogi yo`q, ammo uning vazifasini bajaruvchi fe’l shakli mavjud.

Ingliz va amerika adabiyotlarida ravishdoshni “Gerund” ya’ni “verbal adverb” deb atashadi. Ma`lumki u“-ing” bilan yasaladi va aynan shu vazifada rus va o`zbek tillaridagi ravishdoshga teng ekvivalent bo`la oladi. Ingliz tilidagi ravishdosh gerund ko`rinishini olarkan, “nima qilayotib?” “что делая?” savoliga javob beradi: «**Sitting in the tree, I could see and hear everything**» Ammo ingliz tilidagi gerundiyning ham sinkretik xususiyati mavjud bo`lib, bu “ing” quyidagi Grammatik birliklarni ifodalashi bilan izohlanadi:

I love writing – harakat nomi
I saw crying boy in the street – sifatdosh
He is reading now – sof fe`l zamoni
They spent their time cooking dinner – ravishdosh

Xulosa qilib aytganda, rus va o `zbek tillarida ravishdosh Grammatik birligi bo`lib u gapda o`ziga xos semantik ma`no, shakl va vazifaga ega bo`lib, ushbu ikki tilda sinkretizm hodisasiga uchraydi , biroq, ingliz tilida ravishdosh degan alohida Grammatik tuzulma mavjud bo`lmay, uning o`rnini gerund to`la qoplaydi, buning natijasida sinkretlashadi. Ingliz, o`zbek, rus tillarida ravishdosh o`ziga xos jihatlarga ega, ammo ularni vazifasi va sinkretizm hodisasiga uchrashi umumlashtirib turadi.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. Qosimova, N. (2021). Tarjima jarayonida diskurs tahlilining roli . ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 1(1). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2164
2. Zokirova, N. (2022). МЕТАПОЗНАНИЕ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА МЕТАКОГНИТИВНЫЕ СПОСОБНОСТИ В ПЕРЕВОДЕ . ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 22(22). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8056
3. Ubaydullayeva, D. (2022). THE PROBLEMS IN COMPREHENSION OF ENGLISH MORPHOLOGY IN THE PROCESS OF secOND LANGUAGE ACQUISITION . ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 23(23). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8179
4. Sirojova, Z. (2022). Functional Study of Syntactical Relations of Compound Sentences in Uzbek Linguistics. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 22(22). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8069
5. Sirojova , Z. . (2022). SYNCRETISM OF SYNTACTICAL RELATIONS IN UZBEK COMPLEX SENTENCES. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 2(11), 119–122. извлечено от https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/4694
6. Baxtiyorovna, I. F. (2022). Sources of Linguocultures and Linguoculturological Field. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(6), 56-60. Retrieved from https://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/379
7. Irgasheva, F. (2022). LINGVOKULTUREMALARNING IFODALANISH USULLARI VA TARJIMA PRINSIPLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 23(23). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8102

8. Subxonova, M. (2022). LINGVOMADANIY BIRLIKLARNING DOSTLIK HAQIDAGI INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARIDA IFODALANISHI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 23(23). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8213

9. Subxonova, M. (2022). LINGVOMADANIY BIRLIKLARNING DOSTLIK HAQIDAGI INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARIDA IFODALANISHI

10. Ruzieva, N. (2021). категория вежливости. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 6(2). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1382

11. Rabiyeva M. Difficulties of Differentiating Euphemisms and Dysphemisms //Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT. – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 127-132.

12. Киселева, Л. С. Морфологический синкретизм деепричастия в русском языке / Л. С. Киселева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 12 (198). — С. 189-192. — URL: https://moluch.ru/archive/198/48839/

13. Абдулхакова Л. Р. Развитие категории деепричастия в русском языке:автореф. дис. докт. фил. наук. — Казань: Казанский гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2007. — 43 с.

14. Бабайцева В. В., Чеснокова Л. Д. Русский язык. Теория. 5–9 кл. — М.:Дрофа, 2011. — 319 с.

15. Лекант П. А. Категориальная семантика частей речи в русском языке // Лекант П. А. Очерки по грамматике русского языка. М., 2002. — С. 7–17.